

अध्यापक शिक्षण पदविकेच्या प्रशिक्षणार्थ्यांना पाठांतर्गत येणाऱ्या अडचणींचा शोध व त्यावरील उपाय

प्रा. राहुल रमेश भावसार,
संशोधक,
के.बी.एच. अध्यापक विद्यालय, मालेगाव कॅम्प,
नाशिक

डॉ. देवानंदा पारस सांखला,
मार्गदर्शक,
प्राचार्या इकरा शिक्षण शास्त्र महाविद्यालय,
जळगाव

1.1 प्रस्तावना

शिक्षण ही केवळ काळाची गरज नसून ते व्यक्तीच्या सर्वांगीण विकास घडवून आणण्यासाठी लागणारे महत्त्वाचे साधन आहे. शिक्षण हे समाज परिवर्तनाचे प्रबलमत साधन आहे.

गेट्स या शिक्षण तज्ञांच्या मते शिक्षण म्हणजे विकासशील असा बदल.
प्लेटोच्या मते – Education is giving the body and soul all perception of which they are susceptible.

भाषा हे मानवाच्या आदान-प्रदानाचे प्रमुख माध्यम आहे. भाषा अस्तित्वात आल्यापासून मानवाने उत्तरोत्तर प्रगती केली. सर्व जगभर वेगवेगळ्या भाषा बोलल्या जातात तरी व्यवहाराची भाषा आणि उच्च शिक्षणाची भाषा म्हणून इंग्रजी भाषेला एक विशिष्ट महत्त्व प्राप्त झालेले आहे. भारतात 1835 साली इंग्रजी पद्धतीने शिक्षण देण्याची सुरुवात झाली.

1964- 65 साली स्थापन झालेल्या कोठारी आयोगाच्या शिफारशीनुसार शिक्षण प्रक्रियेत Three Language Formula अर्थात त्रिभाषा सूत्रानुसार विद्यार्थ्याला त्याच्या मातृभाषेबरोबरच राष्ट्रीय भाषा हिंदी व आंतरराष्ट्रीय भाषा इंग्रजी यांचे अध्ययन करणे अनिवार्य आहे. शिक्षण प्रक्रियेत या तिन्हींचा समन्वय साधणे अत्यंत गरजेचे आहे.

असे म्हटले जाते की, English is the window to the world. इंग्रजी भाषेचे आंतरराष्ट्रीय स्तरावर खूप महत्त्व आहे ; कारण व्यक्तीच्या सर्वांगीण विकासासाठी तसेच पर्यायाने देशाचा विकास होण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय व्यवहार करणे परदेशी संबंध ठेवणे इंग्रजी भाषेमुळे शक्य होते. इतर देशांची संस्कृती जाणण्यासाठी इंग्रजी भाषेशिवाय पर्याय नाही. त्याचबरोबर मराठी व हिंदी यांचे ज्ञानही आवश्यक आहे. त्याचबरोबर ऐतिहासिक घटनांची माहिती मिळविण्यासाठी इतिहास व सभोवतालच्या परिस्थितीची माहिती मिळविण्यासाठी भूगोल या विषयांचे ज्ञानही आवश्यक आहे.

मानवी जीवन हे गतिमान आहे, विकसित होणारे आहे. स्थूल मानाने हा विकास शिक्षणातून होतो असे मानले जाते. शिक्षण म्हणजे संस्कृती, मूल्यसंस्कार, ज्ञान, कौशल्य आत्मसात करणे. शिक्षण ही आमरण चालणारी प्रक्रिया आहे.

प्राचीन काळापासून गुरूला देवतांचे स्थान प्राप्त झालेले दिसून येते म्हणजेच विद्यार्थ्यांच्या विकासात सिंहाचा वाटा हा शिक्षकाचा असतो. त्यासाठी शिक्षकांचे अध्यापन प्रभावी होणे आवश्यक आहे. त्यासाठीच संशोधकाने भाषा व सामाजिक शास्त्रे अध्यापन विषयक अडचणींचा शोध व त्यावरील उपाय ही समस्या निवडली आहे.

1.2 समस्येचे स्पष्टीकरण

अध्यापक शिक्षण पदविका अभ्यासक्रमात विविध विषयांबरोबरच विविध प्रात्यक्षिक कामे दिलेली आहे. अध्यापक म्हटला की त्याचे महत्वाचे कार्य असते अध्यापनाचे.

अध्यापन करणे शिकवणे यालाच पाठ घेणे असे म्हटले जाते.

शिक्षक प्रशिक्षणाचे भाग

१ सेवापूर्व प्रशिक्षण

२ सेवांतर्गत प्रशिक्षण

१ सेवापूर्व प्रशिक्षण -

सेवापूर्व प्रशिक्षणामध्ये प्रशिक्षकांनी कसे शिकवायचे याविषयी प्रशिक्षण दिले जाते. अध्यापक शिक्षण पदविकेच्या प्रशिक्षणार्थ्यांना 2004 चा अभ्यासक्रम या विषयी पूर्ण माहिती असणे आवश्यक असते. त्यानंतर नियोजनाच्या संदर्भात वार्षिक नियोजन, मासिक नियोजन, घटक नियोजन व पाठ नियोजन याविषयी माहिती, प्राथमिक शिक्षणाची उद्दिष्टे, तसेच सर्वकष व सातत्यपूर्ण मूल्यमापन या सर्व बाबींची ओळख व तयारी सेवापूर्व प्रशिक्षणात घेतली जाते.

प्रत्येक शिक्षक हा 3p असावा अशी संकल्पना SCERT च्या तात्कालीन सहसंचालिका डॉ. सुनंदा इनामदार यांनी मांडली. 3p म्हणजेच प्रत्येक शिक्षकाला चांगले व्यक्तिमत्व (personality) असावे, पाठाची पूर्वतयारी (preparation) करावी व प्रभावीपणे पाठाचे सादरीकरण (presentation) करावे. अध्यापक शिक्षण पदविकेत प्रशिक्षण घेत असलेल्या प्रशिक्षणार्थ्याला शिक्षकाचे व्यक्तिमत्व कसे असावे, शिक्षकाने पाठाची पूर्वतयारी कशी करावी व शिक्षकाने पाठाचे सादरीकरण कसे करावे याविषयी सविस्तर माहिती दिली जाते . सेवापूर्व प्रशिक्षण काळात प्रशिक्षणार्थ्यांना प्रत्यक्ष वर्गात अध्यापन करताना अनेक समस्या येतात. या सर्वांचा विचार करून नेमक्या समस्या कोणत्या व त्यावर काय उपाययोजना करता येतील हे लक्षात घेऊन संशोधकाने सदर समस्या निवडली आहे.

1.3 उद्दिष्टे

१ प्रशिक्षणार्थ्यांच्या सराव पठांसंदर्भात पूर्वज्ञानाचा अभ्यास करणे.

२ प्रशिक्षणार्थ्यांच्या सराव पाठांतर्गत येणाऱ्या विविध घटकांचा आढावा घेणे.

३ प्रशिक्षणार्थ्यांच्या पाठ नियोजनातील अडचणींचा शोध घेणे.

1.4 संशोधनाची व्याप्ती

प्रस्तुत संशोधनात नाशिक जिल्ह्याच्या अध्यापक शिक्षण पदविकेच्या प्रशिक्षणार्थ्यांचा सराव पाठांतर्गत येणाऱ्या अडचणींचा शोध व त्यावरील उपाय यावर अभ्यास करायचा असल्याने नाशिक जिल्ह्यातील कार्यरत अध्यापक शिक्षण पदविकेच्या प्रथम व द्वितीय वर्षांच्या मराठी माध्यमाच्या प्रशिक्षणार्थ्यांचा समावेश होतो. तसेच प्रस्तुत संशोधन भाषा (मराठी, हिंदी, इंग्रजी) व सामाजिक शास्त्रे (इतिहास, भूगोल) या विषयांच्या सराव पाठांबाबत आहे.

प्रस्तुत संशोधन हे नाशिक जिल्ह्यातील तसेच महाराष्ट्रातील सर्व मराठी माध्यमाच्या प्रशिक्षणार्थ्यांसाठी उपयुक्त आहे.

नाशिक जिल्ह्यात एकूण मराठी माध्यमाचे 24 अध्यापक शिक्षण पदविका कार्यरत असून सरासरी 552 प्रशिक्षणार्थी आहेत. हीच प्रस्तुत संशोधनाची जनसंख्या आहे.

1.5 संशोधनाची मर्यादा

संशोधन समस्येची व्याप्ती खूप आहे .परंतु काही मर्यादांमुळे संपूर्ण कार्यक्षेत्रापर्यंत पोहोचू शकत नाही.तसेच आवश्यक माहिती संकलित करण्यासाठी अडचणी येतात.म्हणूनच संशोधकाने वेळ व श्रम यांची उपलब्धता विचारात घेता एकूण 24 अध्यापक शिक्षण पदविकेपैकी

60% म्हणजेच 14 विद्यालयातील एकूण 267 प्रशिक्षणार्थ्यांना पैकी 60% प्रशिक्षणार्थी म्हणजेच 160 प्रशिक्षणार्थ्यांची निवड ही संभाव्यता नमुना निवड पद्धतीनुसार यादृच्छिक नमुना निवड प्रकारातील लॉटरी पद्धतीने केली . सदर संशोधनातून येणारे निष्कर्ष हे फक्त 14 अध्यापक शिक्षण पदविका पुरतेच मर्यादित आहे.

1.6 संशोधन कार्यपद्धती

सदर संशोधनासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा उपयोग केला गेला आहे .

1.7 माहिती संकलित करण्याचे साधने

प्रस्तुत संशोधनात प्रशिक्षणार्थ्यांचा सराव पाठांतर्गत येणाऱ्या अडचणी शोधण्यासाठी स्वनिर्मित चाचणीचा वापर केला आहे . सदर चाचणी विषय तज्ञांच्या मार्गदर्शनानुसार विश्वसनीय व सप्रमाण केलेली आहे.

1.8 माहिती विश्लेषण पद्धती व तंत्रे

प्रस्तुत संशोधनात प्रशिक्षणार्थ्यांचा सराव पाठांतर्गत येणाऱ्या अडचणींचा शोध व त्यावरील उपाय यावर अभ्यास केला आहे .माहिती विश्लेषणात शेकडेवारी, काय स्क्वेअर या तंत्राचा वापर केला आहे.

1.9 माहितीचे विश्लेषण

अ उद्दिष्टानुसार विश्लेषण

उद्दिष्ट 1 - प्रशिक्षणार्थ्यांच्या सराव पठांसंदर्भात पूर्वज्ञानाचा अभ्यास करणे.

तक्ता क्र 1.1

सराव पाठ नियोजनाचे कृती सत्र घेतले जाते किंवा नाही हे दर्शविणारा तक्ता

अ. नं.	प्रतिसादाचे स्वरूप	प्रतिसादकांची संख्या	शेकडा प्रमाण
अ	होय	58	36.25%
ब	नाही	102	63.75%
एकूण		160	100.00%

निरीक्षणे

- 1 एकूण 160 प्रतिसादकांपैकी 102 म्हणजेच 63.75% प्रतिसादकांच्या विद्यालयात सराव पाठापूर्वी कृतीसत्र घेतले गेले नव्हते .
- 2 एकूण 160 प्रतिसादकांपैकी 58 म्हणजेच 36.25% प्रतिसादकांच्या विद्यालयात सराव पाठापूर्वी कृती सत्र घेतले गेले होते.

उद्दिष्ट 2- प्रशिक्षणार्थ्यांच्या सराव पाठांतर्गत येणार्या विविध घटकांचा आढावा घेणे.

तक्ता क्र 1.2

ICT पाठ नियोजनासाठी अद्यावत संगणक कक्ष आहे किंवा नाही हे दर्शविणारा तक्ता

अ. नं.	प्रतिसादाचे स्वरूप	प्रतिसादकांची संख्या	शेकडा प्रमाण
अ	होय	64	40.00%
ब	नाही	96	60.00%
एकूण		160	100.00%

निरीक्षणे

- 1 एकूण 160 प्रतिसादकांपैकी 96 म्हणजेच 60 टक्के प्रतिसादकांच्या विद्यालयात अद्यावत संगणक कक्ष नाही आहे.
- 2 एकूण 160 प्रतिसादकांपैकी 64 म्हणजेच 40 टक्के प्रतिसादकांच्या विद्यालयात अद्यावत संगणक कक्ष आहे.

X 2 चे उपयोजन

	अ	ब	एकूण
fo	64	96	160
fe	80	80	160
(fo - fe)	-16	16	
(fo - fe) ²	256	256	
(fo - fe) / fe	3.2	3.2	

$$X^2 = 6.4$$

$$df = 1$$

$$p = 0.01$$

अन्वयार्थ

ज्या अर्थी $p=0.01$ त्या अर्थी 100 पैकी 1 वेळा समतुल्य संभाव्यता परीकल्पनेपेक्षा येणारा फरक योगायोगाने किंवा अपघाताने येत होता तर 99 वेळा मात्र तो फरक खरा मानून आणि समतुल्य संभाव्यता परीकल्पनेचा त्याग करून आपण असा अन्वयार्थ लावू शकतो की बहुसंख्य अध्यापक विद्यालयात अद्यावत संगणक कक्ष नाही आहे.

उद्दिष्ट 3 - प्रशिक्षणार्थ्यांच्या पाठ नियोजनातील अडचणींचा शोध घेणे.

तक्ता क्र 1.3

कृती आधारित अध्ययन पाठाने नियोजन करताना येणाऱ्या अडचणींचे विवरण

अ नं	प्रतिसादाचे स्वरूप	प्रतिसादकांची संख्या	शे. प्रमाण
अ	कृतीयुक्त पाठ्यांशाची निवड करता येत नाही	13	8.12%
ब	कृतीयुक्त पाठ नियोजन करता येत नाही	34	21.25%
क	शैक्षणिक साहित्याची निवड करता येत नाही	17	10.63%
ड	मार्गदर्शकांच्या मार्गदर्शनाचा अभाव	89	55.63%
इ	इतर बाबी	7	4.37%
एकूण		160	100.00%

निरीक्षणे

- 1 एकूण 160 प्रतिसादकांपैकी 89 म्हणजेच 55.63% प्रतिसादकांना मार्गदर्शनाचा अभाव ही समस्या जाणवते.
- 2 एकूण 160 प्रतिसादकांपैकी 34 म्हणजेच 21.25% प्रतिसादकांना कृतीयुक्त पाठ नियोजन करता येत नाही ही अडचण येते.

- 3 एकूण 160 प्रतिसादकांपैकी 17 म्हणजेच 10.63% प्रतिसादकांना शैक्षणिक साहित्याची निवड करता येत नाही ही समस्या येते.
- 4 एकूण 160 प्रतिसादकांपैकी 13 म्हणजेच 8.12% प्रतिसादकांना पाठ्यांशाची निवड करता येत नाही ही समस्या जाणवते.
- 5 एकूण 160 प्रतिसादकांपैकी 7 म्हणजेच 4.37% प्रतिसादकांना इतर बाबींची अडचण येते असे आढळून आले.

1.10 निष्कर्ष -

- 1 बहुसंख्य प्रतिसादकांच्या विद्यालयात प्रत्यक्ष सराव पाठापूर्वी कृती सत्र घेतले गेले नसल्याने त्यांना प्रत्यक्ष सराव पाठ घेण्यास आली असे दिसून येते.
- 2 बहुसंख्य प्रतिसादकांच्या विद्यालयात अद्यावत संगणक कक्ष नसल्याने त्यांना ICT पाठ नियोजन करण्यास अडचण आली असे दिसून आले.
- 3 बहुसंख्य प्रतिसादकांना कृती आधारित अध्ययन पाठाचे नियोजन करताना मार्गदर्शनाचा अभाव ही समस्या प्रकर्षाने जाणवते.

संदर्भ सूची -

- 1 Best , J , Kanh, J. (2007). Research In Education, New Delhi: Prentice Hall Of India Pvt. Ltd.
- 2 Butch, M. B. (1992). First To Fifth Survey Of Research In Education, New Delhi.
- 3 दांडेकर वा.ना., (2002), शैक्षणिक व सामाजिक मानसशास्त्र पुणे, श्रीविद्या प्रकाशन.
- 4 उपासनी ना. के., (सप्टेंबर 1982), अध्यापन साधना, श्रीविद्या प्रकाशन पुणे.
- 5 काळपांडे वसंत, (पाचवी आवृत्ती), सूक्ष्म अध्यापन, महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे.
- 6 कुंडले म. बा., (5 जुलै 1998), शैक्षणिक तत्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र, श्रीविद्या प्रकाशन, पुणे.
- 7 नागपुरे व. रा., (मे 1987), राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण- 1986 शैक्षणिक आव्हानाकडून कृती कार्यक्रमाकडे, संचालक, महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे.
- 8 दांडेकर वा. ना., (पंचम आवृत्ती 1997), शैक्षणिक मूल्यमापन व संख्याशास्त्र, श्रीविआ प्रकाशन, शनिवार पेठ, पुणे.
- 10 पारसनीस न. रा., (मार्च 1995), शिक्षकांचे प्रशिक्षण, नूतन प्रकाशन, पुणे – 30.
- 10 भिंताडे वी. रा., (1994), शैक्षणिक संशोधन पद्धती, नूतन प्रकाशन, पुणे